

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Ενότητα 7C (2): Διδασκαλία των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης

Διαφορετικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις στη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΘΕ) μπορούν να βρεθούν παγκοσμίως σε διαφορετικά πλαίσια. Φυσικά, οι διαφορετικοί τύποι ΘΕ υλοποιούν το πρόγραμμα σπουδών και τους στόχους του. Οι προσεγγίσεις που ιστορικά διαμορφώνουν ένα πλαίσιο διακριτών, αλλά αλληλένδετων παραδειγμάτων, τα οποία συνδέονται με την εφαρμογή και τον πειραματισμό πάνω σε διάφορες παιδαγωγικές/διδακτικές τεχνικές, προέρχονται από τις επιστήμες της Αγωγής· κατά βάση, οι προσεγγίσεις αυτές αναπτύχθηκαν μετά το 1970 (Grimmitt, 2000- Buchanan, 2005- Erricker, 2010- Baumfield, 2016). Ως συνηθισμένο μάθημα του σχολικού προγράμματος σπουδών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, η ΘΕ ακολουθεί σύγχρονες διδακτικές μεθοδολογίες, οι οποίες δημιουργούν μια ευχάριστη ατμόσφαιρα, καθιστώντας την τάξη έναν μη απειλητικό χώρο.

Οι σύγχρονες διδακτικές μέθοδοι, όμως, καθορίζουν κυρίως τις μαθησιακές διαδικασίες που επιτελούνται εντός της τάξης, κατά τη διάρκεια των οποίων συντελείται η «μετάδοση και η μάθηση σχετικά με σημαντικές και μεγάλες ιδέες, οι οποίες παρουσιάζονται με σαφή και κατανοητό τρόπο, ο οποίος στην πραγματικότητα αποτελεί έκφραση και συνέργεια ποικίλων διδακτικών-μεθοδολογικών και κοινωνικών ικανοτήτων» (Bernier, Isler & Weidinger, 2018, σ. 11). Δεδομένου ότι η κατανόηση της θρησκείας στον ασφαλή χώρο του σχολείου, οι διαπολιτισμικές ικανότητες και οι ικανότητες Δημοκρατικού Πολιτισμού είναι ζωτικής σημασίας στον σύγχρονο κόσμο, είναι προφανές ότι η διδασκαλία της ΘΕ –και η διδασκαλία μέσω της ΘΕ– αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα, όταν μιλάμε για μια εκπαίδευση που στοχεύει να καταστήσει τους μαθητές/τριες ενεργούς πολίτες με δημοκρατικές ικανότητες.

Το Πλαίσιο Αναφοράς Ικανοτήτων για Δημοκρατικό Πολιτισμό (ΠΑΙΔΠ) (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018) παρέχει μια χρήσιμη σειρά κριτηρίων που μπορούν να βοηθήσουν να αναγνωριστεί κατά πόσο η διδασκαλία ΘΕ και η διδασκαλία μέσω της ΘΕ μπορεί να διδάξει τη Δημοκρατική Ιδιότητα του Πολίτη. Οι ακόλουθες

ερωτήσεις μπορούν να οδηγήσουν στον αναστοχασμό σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης των μαθησιακών ευκαιριών στην τάξη:

- ▶ «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι η διδασκαλία σας συμβάλλει στο να καταστούν οι εκπαιδευόμενοί σας πιο ενεργοί πολίτες/να σέβονται περισσότερο τα ανθρώπινα δικαιώματα;
- ▶ Πόσο συχνά έχουν οι εκπαιδευόμενοί σας τη δυνατότητα να εκφράζουν τις δικές τους ιδέες/ να ακούν διαφορετικές απόψεις, να συζητούν τις διαφορές τους μέσα στην τάξη;
- ▶ Πόσο συχνά τίθενται ερωτήματα σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, τη δικαιοσύνη, την ισότητα ή το κράτος δικαίου στην τάξη όπου διδάσκετε;
- ▶ Με ποιον τρόπο η τρέχουσα πρακτική σας διευκολύνει την ανάπτυξη των πνευματικών, προσωπικών και κοινωνικών πόρων που θα βοηθήσουν τους εκπαιδευόμενούς σας να συμμετέχουν ως ενεργοί πολίτες;
- ▶ Πώς δίνετε χρόνο στους εκπαιδευόμενους ώστε να συνεργάζονται για να αυξήσουν την κατανόησή τους, αλλά και να ασκούν τις κοινωνικές δεξιότητες, και συνεπώς να ενισχύουν τόσο τις ατομικές όσο και τις κοινωνικές διεργασίες και τα αποτελέσματά τους;
- ▶ Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε πρακτικές δραστηριότητες και βιωματικές προσεγγίσεις;
- ▶ Ενσωματώνετε με αποτελεσματικό τρόπο την προηγούμενη εμπειρία των εκπαιδευόμενων στη διδασκαλία σας;» (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018, τόμος III, σ. 27).

Επιπλέον, τη δεκαετία του 2000, το έργο του Michael Grimmitt και του Robert Jackson για τη διδακτική μεθοδολογία άνοιξε νέους τομείς πειραμάτων, θεωρίας και πρακτικών εξελίξεων, που έθεσαν στο προσκήνιο τα προαναφερθέντα κριτήρια και ανέδειξαν τη συνάφεια της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη με την ΘΕ.

Οι καθηγητές/τριες Θρησκευτικών πρέπει να αναγνωρίζουν ότι το μάθημά τους θα πρέπει να σχεδιάζεται σύμφωνα με τις προτάσεις του Jackson, κάτι που πρέπει να λαμβάνουν υπόψη κατά τον σχεδιασμό του μαθήματος. Οι εκπαιδευτικοί που ασχολούνται με τη ΘΕ πρέπει δηλαδή:

- «▶ να αναγνωρίζουν τη σημασία της ενθάρρυνσης των μαθητών/τριών να αναστοχαστούν,

- ▶ να αξιοποιούν τις γνώσεις σχετικά με τις ανάγκες, τις γνωστικές δεξιότητες, τις εμπειρίες και τις σκέψεις των μαθητών/τριών κατά το σχεδιασμό των μαθημάτων,
- ▶ να συμπεριλαμβάνουν εργασίες που ενθαρρύνουν τους μαθητές/τριες (ιδίως τα αγόρια) να γράφουν, προκειμένου να εξηγήσουν και να υπερασπιστούν τις ιδέες τους,
- ▶ να ενσωματώνουν τον γραπτό αναστοχασμό των μαθητών/τριών ή δραστηριότητες «εσωτερικού διαλόγου» στο διδακτικό υλικό και
- ▶ να αξιοποιούν τα ίδια τα προβλήματα των μαθητών/τριών ως αφετηριακό σημείο του μαθήματος» (Jackson, 2004, 102-103).

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να “τεστάρουν” τα σχέδια μαθήματός τους, τόσο πριν την εφαρμογή τους, όσο και μετά από αυτήν, προκειμένου να είναι σίγουροι ότι πληρούν τα κριτήρια της ΘΕ, θέτοντας στον εαυτό τους τα εξής ερωτήματα:

1. Τι είδους αλληλεπίδραση/εις μεταξύ των μαθητών/τριών και του θρησκευτικού περιεχομένου επιδιώκει να προωθήσει αυτό το διδακτικό μοντέλο;
2. Ποιες παιδαγωγικές διαδικασίες ή στρατηγικές αξιοποιεί το μοντέλο, προκειμένου να επιτύχει το είδος ή τα είδη αλληλεπίδρασης που προσδιορίστηκαν παραπάνω;
3. Ποιες παιδαγωγικές αρχές διέπουν τις παιδαγωγικές διαδικασίες και στρατηγικές του μοντέλου, συμπεριλαμβανομένης της προσέγγισής του στην επιλογή του περιεχομένου του προγράμματος σπουδών; (Grimmitt, 2000, 26).

Δεν είναι και τόσο δύσκολο να βρεθεί η σωστή διδακτική προσέγγιση, δεδομένου ότι η σύγχρονη παιδαγωγική προσφέρει ένα πλούσιο ρεπερτόριο μεθόδων και προσεγγίσεων, όπως αυτές του παρακάτω πίνακα (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018, τ. III, σ. 29).

Μέθοδοι και προσεγγίσεις προσανατολισμένες στη διεργασία	Μέθοδοι και προσεγγίσεις που βασίζονται στο περιεχόμενο
<ul style="list-style-type: none"> - Μοντελοποίηση δημοκρατικών στάσεων και συμπεριφορών - Δημοκρατικές διεργασίες στη σχολική τάξη - Συνεργατική μάθηση - Μάθηση που βασίζεται σε εργασίες (project) - Μάθηση μέσω προσφοράς υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο. 	<ul style="list-style-type: none"> - Χρήση του υφιστάμενου προγράμματος σπουδών –εντός του πεδίου του μαθήματος - Ομαδική διδασκαλία και ολοκληρωμένες προσεγγίσεις προγραμμάτων σπουδών - Το «κρυφό πρόγραμμα σπουδών».

Μια κατηγοριοποίηση των τεχνικών διδασκαλίας μπορεί να είναι χρήσιμη. Φυσικά, πολλές τεχνικές ανήκουν ταυτόχρονα σε πολλές κατηγορίες, καθώς χρησιμοποιούνται με πολλούς τρόπους, αλλά μπορούν να χωριστούν σε επτά μεγάλες κατηγορίες:

- 1) Άμεση διδασκαλία: Αυτές οι δραστηριότητες περιλαμβάνουν άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ μαθητών/τριών και εκπαιδευτικού (καταιγισμός ιδεών, ιδεοθύελλα, αφήγηση ιστοριών κ.λπ.)
- 2) Ομαδική εργασία: Τεχνικές που απαιτούν εργασία σε ομάδες. Τις περισσότερες φορές περιλαμβάνεται φύλλο εργασίας ή γραπτές οδηγίες (π.χ. κάρτες ρόλων). Όταν οι μαθητές/τριες χωρίζονται σε ομάδες, είναι σημαντικό να αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους, ανάλογα με τις ανάγκες της δραστηριότητας. Επίσης, οι οδηγίες και τα χρονικά όρια λειτουργούν καλύτερα, όταν είναι σαφή.
- 3) Διάλογος: Όλες οι τεχνικές αυτής της κατηγορίας σχετίζονται με την επιχειρηματολογία (αντιφάσεις/αντίλογος, εύρεση αρνητικών-θετικών στοιχείων για ένα θέμα), αλλά και την ανταλλαγή απόψεων, παρατηρήσεων πάνω σε ένα αντικείμενο μελέτης (έντεχνη σκέψη). Σε όλες αυτές τις τεχνικές, ο/η εκπαιδευτικός, όχι μόνο υποστηρίζει και διευκολύνει τους μαθητές/τριες, αλλά και συμμετέχει ισότιμα σε πολλές περιπτώσεις.
- 4) Επίλυση προβλημάτων: Τίθενται σε εφαρμογή διερευνητικές τεχνικές με σκοπό την εύρεση πληροφοριών και τη μελέτη ενός θέματος από πολλές διαφορετικές οπτικές (έξι καπέλα σκέψης, μελέτη περίπτωσης κ.λπ.).
- 5) Παιχνίδι/Δράση: Οι πιο δημιουργικές τεχνικές που δίνουν στους μαθητές/τριες τον απαιτούμενο “χώρο” για δράση, ενεργοποίηση της

φαντασίας τους και καλλιτεχνική έκφραση. Οι τεχνικές αυτής της κατηγορίας επιτρέπουν στους μαθητές/τριες να εκφράσουν τον εαυτό τους, τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους με διαφορετικούς τρόπους και να συνδέσουν τις εμπειρίες και τα βιώματά τους με τα διδασκόμενα θέματα και εμπειρίες.

6) Εργασίες: Περιλαμβάνουν τις πιο χρονοβόρες διαδικασίες, οι οποίες εμπλέκουν τους μαθητές/τριες σε έρευνα προσανατολισμένη στη δράση, η οποία σχετίζεται με κοινωνικά θέματα που είναι σημαντικά για αυτούς/ές. Απαιτεί ενδεδειγμένο σχεδιασμό και συνεργασία, καθώς και ένα τελικό προϊόν της μελέτης που μπορεί να παρουσιαστεί στο κοινό για ανατροφοδότηση.

7) Αξιολόγηση: Οτιδήποτε κάνουν, γράφουν ή λένε οι μαθητές/τριες σε οποιοδήποτε σημείο του μαθήματος λειτουργεί ως υλικό αξιολόγησης. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται τεχνικές που αξιολογούν τα αποτελέσματα μιας μαθησιακής διαδικασίας, βοηθούν τον αναστοχασμό των μαθητών/τριών και του εκπαιδευτικού, π.χ. κύκλοι αναστοχασμού στο τέλος του μαθήματος, ημερολόγιο κ.λπ.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι από τις πολυάριθμες τεχνικές που υπάρχουν, οι καθηγητές/τριες ΘΕ θα πρέπει να επιλέξουν στον σχεδιασμό τους εκείνες που περιλαμβάνουν ευκαιρίες για:

Εμπειρία
Σύγκριση
Ανάλυση
Αναστοχασμό και
Δράση.

Αυτές είναι οι βασικές αρχές σχεδιασμού.

Σχεδιασμός ενός μαθήματος ΘΕ με τη χρήση ΙΔΠ

Μεθοδολογικά, υπάρχουν διαφορετικοί τύποι σχεδίων μαθήματος, οι οποίοι χρησιμοποιούν συγκεκριμένα κριτήρια με βάση τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις και τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης. Σε κάθε περίπτωση, ο σχεδιασμός ενός μαθήματος σημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί της ΘΕ προετοιμάζουν μια λεπτομερή περιγραφή της πορείας της δράσης και των προσδοκώμενων μαθησιακών διαδικασιών για ένα μάθημα με συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα και έναν οδηγό για το τι πρόκειται να μάθουν οι μαθητές/τριες· επίσης, προετοιμάζουν τον τρόπο διδασκαλίας του

μαθήματος και τα μαθησιακά αποτελέσματα που θα αξιολογηθούν. Το ίδιο το σχέδιο μαθήματος ποικίλλει ανάλογα με τις διδακτικές ικανότητες του ίδιου του/της εκπαιδευτικού ΘΕ, το θέμα του μαθήματος και τις ανάγκες κάθε μαθητή/τριας σε κάθε τάξη.

Η βασική ιδέα που διέπει τη χρήση Ικανοτήτων για Δημοκρατικό Πολιτισμό (ΙΔΠ) (είκοσι ικανότητες που απαιτούνται, ώστε τα άτομα να μπορούν να λειτουργούν ως δημοκρατικοί πολίτες με διαπολιτισμική ικανότητα) και των περιγραφικών δεικτών τους (περιγραφές παρατηρήσιμων συμπεριφορών που υποδηλώνουν την επίτευξη ενός συγκεκριμένου επιπέδου επάρκειας σε σχέση με μια ικανότητα) είναι ότι αποτελούν ένα εργαλείο για τον σχεδιασμό ενός μαθήματος, το οποίο διδάσκει ταυτόχρονα τόσο το αντικείμενο του μαθήματος (εν προκειμένω ΘΕ), όσο και τον Δημοκρατικό Πολιτισμό. Το πρόγραμμα σπουδών της ΘΕ, οι αρχές και τα κριτήρια του ΠΑΙΔΠ παρέχουν το απαραίτητο πλαίσιο για το θέμα, τους στόχους, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, τη διδακτική μεθοδολογία και την αξιολόγηση, ενώ οι περιγραφικοί δείκτες εξασφαλίζουν την ανάπτυξη Ικανοτήτων για Δημοκρατικό Πολιτισμό εκ μέρους των μαθητών/τριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η ανάπτυξη των ικανοτήτων των μαθητών/τριών με στόχο τον δημοκρατικό πολιτισμό προϋποθέτει δύο απαραίτητα στοιχεία:

1. τη δυνατότητα αξιολόγησης του υφιστάμενου επιπέδου επάρκειας των εκπαιδευόμενων σε καθεμία από τις ικανότητες, για τον προσδιορισμό των μαθησιακών αναγκών τους και των τομέων που χρήζουν περαιτέρω ανάπτυξης και
2. πηγές αναφοράς προς τους εκπαιδευτές, οι οποίες μπορούν να τους βοηθήσουν να σχεδιάσουν, να εφαρμόσουν και να αξιολογήσουν τις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, σε περιβάλλον τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης. (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2018, τόμος Ι, σ. 59, 37).

Προκειμένου να είμαστε σε θέση να ακολουθήσουμε τον προτεινόμενο τρόπο σχεδιασμού μαθήματος της ΘΕ, είναι σημαντικό να επεξηγήσουμε ορισμένες έννοιες· η κατανόηση αυτών των εννοιών είναι προαπαιτούμενο για τον σχεδιασμό μαθήματος..

Εννοιολογικός προσδιορισμός

Η ΘΕ διδάσκει θρησκευτικές έννοιες (Erricker, 2010, σσ. 91-2) είτε γνωστές και κατανοητές, όπως η αγάπη, είτε λιγότερο γνωστές και πιο δυσνόητες, όπως η

αμαρτία. Αντικείμενο της ΘΕ είναι επίσης και η διδασκαλία εννοιών που προέρχονται από μη οικείες (στους μαθητές/τριες) θρησκευτικές γλώσσες, οι οποίες είναι ακόμη πιο δυσνόητες, όπως η έννοια της νιρβάνας. Η θρησκευτική νοηματοδότηση των εννοιών είναι σημαντική για τα παιδιά και την ζωή τους, καθώς τα βοηθά να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τον εαυτό τους, τους άλλους, τον κόσμο γύρω τους, αλλά και τον Θεό, αν πιστεύουν σ' Αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι, παρότι οι έννοιες αυτές περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα σπουδών, είναι ευθύνη του/της εκπαιδευτικού να ανακαλύψει τον τρόπο που αυτές οι έννοιες μπορούν να συσχετιστούν με την ζωή των μαθητών/τριών.

«Μεγάλη ιδέα» (=βασικό θέμα)

Η σχέση της γνώσης με ο πλαίσιο στο οποίο αυτή επιτελείται, δηλαδή το περιβάλλον, την καθημερινή ζωή των παιδιών, αποτελεί κρίσιμο ζήτημα για την κατάκτηση της γνώσης, την εφαρμογή και τη βιωσιμότητά της. Γι' αυτό, τελικά, η γνώση αφορά μεγάλες ιδέες, βασικά και ουσιώδη θέματα της ζωής, τα οποία νοηματοδοτούνται από το διδακτέο υλικό και τη γλώσσα της ΘΕ. Η «μεγάλη ιδέα»/βασικό θέμα πρέπει να είναι παρούσα σε κάθε μάθημα ή θεματική ενότητα και άρα πρέπει να προηγείται του σχεδιασμού της διδασκαλίας και του ορισμού των Προσδοκώμενων Μαθησιακών Αποτελεσμάτων, αφού αυτά, οπωσδήποτε, την υπηρετούν και έχουν ως σκοπό να την μεταδώσουν.

Οι μαθησιακές διαδικασίες και η γνώση θεμελιώνονται, δηλαδή, πάνω στη μεγάλη ιδέα, η οποία αποτελεί το υπόβαθρο των διδασκόμενων θρησκευτικών θεμάτων και αναδεικνύει τη σημασία της εκμάθησής τους για την ζωή των μαθητών/τριών· η μεγάλη ιδέα, δηλαδή, αναδύεται πάντα μέσα από τη μελέτη του υλικού. Η διδασκαλία, συνεπώς, αφορά τη μεγάλη ιδέα και τον τρόπο που αυτή αποκτά νόημα μέσω της θρησκείας. Επομένως, οι εκπαιδευτικοί της ΘΕ, με βάση τις παιδαγωγικές τους δεξιότητες, σχεδιάζουν μαθήματα που περιέχουν ουσιαστικές δραστηριότητες, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία του εννοιολογικού προσδιορισμού των θρησκευτικών εννοιών της ΘΕ για την ζωή των μαθητών/τριών. Αυτό συνεπάγεται ότι στόχος της ΘΕ είναι να δώσει στους μαθητές/τριες τη δυνατότητα να κατανοήσουν εις βάθος την πολυπλοκότητα των διαφορετικών εννοιών, αλλά και των διαφορετικών ερμηνειών που επιδέχονται αυτές οι έννοιες, προκειμένου να μάθουν να αξιολογούν τη χρησιμότητά των εννοιών στην καθημερινή τους ζωή σε σχέση με τη μεγάλη ιδέα που υπηρετούν.

Η μεγάλη ιδέα/βασικό θέμα σχετίζεται με το θρησκευτικό περιεχόμενο και πρέπει να: α) είναι ευρεία και αφηρημένη, β) εκφράζεται σύντομα με μία ή λίγες λέξεις, γ) έχει καθολική εφαρμογή, δ) είναι διαχρονική, ε) μπορεί να παρουσιαστεί μέσα από διαφορετικά παραδείγματα, που την αξιοποιούν ως κοινό άξονα. Ακόμη και σε ένα μάθημα ΘΕ, λοιπόν, η μεγάλη ιδέα μπορεί να μην σχετίζεται με τη θρησκεία, αν δεν πληροί τα κριτήρια (Wiggins & McTighe, 2006, σσ. 69-70).

Επιδιωκόμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα

Οι ενέργειες των μαθητών/τριών στο πλαίσιο της ΘΕ ταυτίζονται με τις μαθησιακές τους εμπειρίες εντός της τάξης, δηλαδή με τη γνώση που έχουν αποκτήσει σε ικανοποιητικό βαθμό μέσα από τη διδασκαλία στην τάξη. Οι μαθητές/τριες αναμένεται να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τα επίπεδα/κατηγορίες μάθησης (μνήμη/αναγνώριση/κατανόηση, εφαρμογή, ανάλυση, κρίση/αξιολόγηση, δημιουργία/σύνθεση/παραγωγή) και τους τρεις μαθησιακούς τομείς (γνωστικός τομέας= γνώσεις, συναισθηματικός τομέας= συναίσθημα, ψυχοκινητικός τομέας= δράση). Οι μαθητές/τριες πρέπει να μάθουν να εφαρμόζουν τέτοιες δράσεις και συμπεριφορές όχι μόνο στο πλαίσιο του μαθήματος, αλλά πάντα σε οποιονδήποτε τομέα της ζωής τους.

Γι' αυτό, ο/η εκπαιδευτικός αποφασίζει, με βάση τη μεγάλη ιδέα και το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών, ποιες πηγές μπορούν να επεξηγήσουν νοηματικά την έννοια που προσπαθεί να διδάξει και τι πρέπει να κάνουν οι μαθητές/τριες, κατά τη διάρκεια του μαθήματος, για να επιτευχθούν τα μαθησιακά αποτελέσματα που έχουν τεθεί. Οι δραστηριότητες σχεδιάζονται με κριτήριο τις ήδη υπάρχουσες ικανότητες, δηλαδή το επίπεδο των μαθητών/τριών και την ζώνη επικείμενης/εγγύτερης ανάπτυξης του Vygotsky (1978). Λαμβάνονται υπόψη αυτά τα δύο στοιχεία, ώστε α) να μπορούν να αξιολογηθούν τα επιτεύγματα των μαθητών/τριών και β) ώστε να διασφαλίζεται ότι κάθε επόμενο/ανώτερο επίπεδο μάθησης προϋποθέτει το προηγούμενό του. Έτσι, τα επιδιωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα δεν αφορούν μόνο σε δεξιότητες. Από τη μία, αναφέρονται σε δραστηριότητες/δράση, από την άλλη, θεμελιώνονται πάνω σε γνωστικές και μεταγνωστικές στρατηγικές, οι οποίες απαιτούν την κατανόηση των πιο σημαντικών θεμάτων του υλικού, προκειμένου να υλοποιηθούν επιτυχώς. Ταυτόχρονα, τα ΠΜΑ σχετίζονται συχνά με γνώσεις, δεξιότητες και, σε πολλές περιπτώσεις με στάσεις. .

Ένας πίνακας με ρήματα κατηγοριοποιημένα σε επίπεδα μάθησης/κατηγορίες γνώσεων είναι πάντα χρήσιμος για τον σχεδιασμό μαθημάτων:

Ορισμοί	1. Μνήμη	2. Κατανόηση	3. Εφαρμογή	4. Ανάλυση	5. Αξιολόγηση	6. Δημιουργία
Ορισμός του Bloom	Να δείχνουν ότι θυμούνται το υλικό που έχουν μάθει παλαιότερα, ανακαλώντας γεγονότα, όρους, βασικές έννοιες και απαντήσεις.	Να δείχνουν ότι κατανοούν γεγονότα/ιδέες οργανώνοντας, συγκρίνοντας, ερμηνεύοντας, περιγράφοντας και διατυπώνοντας βασικές ιδέες.	Να επιλύουν προβλήματα σε νέες καταστάσεις εφαρμόζοντας τις αποκτηθείσες γνώσεις, γεγονότα, τεχνικές και κανόνες με διαφορετικό τρόπο.	Να εξετάζουν και να αναλύουν τις πληροφορίες στα συστατικά τους μέρη, προσδιορίζοντας κίνητρα ή αιτίες. Να βγάζουν συμπεράσματα και να βρίσκουν στοιχεία, για να στηρίζουν γενικεύσεις.	Να παρουσιάζουν και να υπερασπίζονται απόψεις κρίνοντας πληροφορίες, την εγκυρότητα ιδεών ή την ποιότητα εργασίας με βάση ένα σύνολο κριτηρίων.	Να συγκεντρώνουν πληροφορίες με διαφορετικό τρόπο, συνδυάζοντας στοιχεία σε ένα νέο μοντέλο ή προτείνοντας εναλλακτικές λύσεις.
Ρήματα	<ul style="list-style-type: none"> Επιλέγω Περιγράφω Ορίζω Βρίσκω Χαρακτηρίζω Καταγράφω Αντιστοιχίζω Ονοματίζω Ανακαλώ Αναφέρω Συσχετίζω Αναπαραγάγω Επαναδιατυπώνω Επιλέγω Δείχνω Συλλαβίζω Δηλώνω Λέω Προσδιορίζω: <ul style="list-style-type: none"> - Τι; - Πότε; - Πού; - Ποιος; - Ποιος; - Γιατί; 	<ul style="list-style-type: none"> Ταξινομώ Συγκρίνω Βρίσκω διαφορές Εντοπίζω Παρουσιάζω Εξηγώ Επεκτείνω Παράγω Αποδεικνύω Υποδεικνύω Ερμηνεύω Κρίνω Χαρακτηρίζω Καταγράφω Ζυγίζω Σκιαγραφώ Αναγνωρίζω Συσχετίζω Επαναδιατυπώνω Δείχνω Συνοψίζω Μεταφράζω 	<ul style="list-style-type: none"> Εφαρμόζω Συναρμολογώ Οικοδομώ Υπολογίζω Επιλέγω Κατασκευάζω Συζητώ Αντλώ Αναπτύσσω Εκθέτω Πειραματίζομαι Διατυπώνω Προσδιορίζω Παίρνω συνέντευξη Χρησιμοποιού Διαπλάθω Οργανώνω Σχεδιάζω Παρουσιάζω ευρήματα Επιλέγω Επιλύω Αξιοποιώ 	<ul style="list-style-type: none"> Αναλύω Υποθέτω Κατηγοριοποιώ Ταξινομώ Συγκρίνω Συμπεραίνω Βρίσκω διαφορές Ανατέμνω Διακρίνω Χωρίζω Εξετάζω Λειτουργώ Προσδιορίζω Βγάζω συμπέρασμα Επιθεωρώ Κατατάσσω Βρίσκω το κίνητρο Προβλέπω Επιλύω Απλοποιώ Ερευνώ Συμμετέχω Δοκιμάζω Αντιλαμβάνομαι Ιεραρχώ Αποδεικνύω Προτείνω Επιλύω Επιλέγω Συνιστώ 	<ul style="list-style-type: none"> Προσπίζομαι Συμφωνώ Επαινώ Αξιολογώ Επιβραβεύω Προκαλώ Διαλέγω Συγκρίνω Συμπεραίνω Θέτω κριτήρια Ασκό κριτική Αποφασίζω Υπερασπίζομαι Εξακριβώνω Διαχωρίζω Διυλίζω Εκτιμώ Εκτιμώ Επεξηγώ Επιρεάζω Ερμηνεύω Κρίνω Δικαιολογώ Σημειώνω Ζυγίζω 	<ul style="list-style-type: none"> Προσαρμόζω/-ομαι Διευθετώ Οικοδομώ Αλλάζω Επιλέγω Συνδυάζω Συγκεντρώνω Συνθέτω Κατασκευάζω Δημιουργώ Διαγράφω Σχεδιάζω Αναπτύσσω Συζητώ Δίνω λεπτομέρειες Εκτιμώ Συνάγω Διατυπώνω Φαντάζομαι Βελτιώνω Παίρνω πρωτοβουλία Εφευρίσκω Μεγιστοποιώ Ελαχιστοποιώ Τροποποιώ Οργανώνω Αποδίδω Σχεδιάζω Προβλέπω Προετοιμάζω/-ομαι Παράγω Συστήνω

				<ul style="list-style-type: none"> • Υποστηρίξω • Αποδίδω αξία 		<ul style="list-style-type: none"> • Αποδεικνύω • Επιλύω • Υποθέτω • Συνθέτω • Δοκιμάζω • Μεταφέρω • Μεταμορφώνω
--	--	--	--	--	--	---

Πίνακας 1: Ταξινόμια του B. Bloom

Μάθηση

Η μάθηση επιτυγχάνεται μέσω της εμπειρίας. Αποτελεί διαδικασία στοχασμού, αναστοχασμού και δράσης και νοηματοδοτείται από τις έννοιες της αλληλεπίδρασης και του μετασχηματισμού (Biesta, 2014; Dewey, 1916; 1929). Μάθηση συνιστούν διάφορα είδη αλληλεπίδρασης, μέσω των οποίων ο μαθητής/τρια αυτενεργεί και με βάση την προσωπική θέση και σκέψη του, κατανοεί το θρησκευτικό περιεχόμενο, σε μία διαδικασία εννοιολογικού προσδιορισμού –ή επανενοιολόγησης, αν υπάρχει προηγούμενη γνώση– των εννοιών που λειτουργούν σε ένα συγκεκριμένο θρησκευτικό πλαίσιο.

Με βάση τη σχέση της δράσης και του περιεχομένου των Θρησκευτικών και την επίδρασή της στην τάξη, οι μαθητές/τριες μπορούν να “μεταφράσουν” οποιαδήποτε νέα γνώση έχουν αποκτήσει σε δράση. Μπορούν, λοιπόν, να ενεργούν εσωτερικά και εξωτερικά και άρα να αξιοποιούν τις εμπειρίες που απέκτησαν από τη ΘΕ, ώστε να δρουν και να αντι-δρουν ανάλογα στην κοινωνία ή στη θρησκευτική τους κοινότητα, τώρα και στο μέλλον. Ο μετασχηματισμός της γνώσης σε πράξη αποτελεί το θεμελιώδες αποτέλεσμα της μάθησης. Ένα παράδειγμα από τη σύγχρονη έρευνα είναι το εξής (Koukounaras Liagkis, 2020): Σε ένα μάθημα της Β' Γυμνασίου, 61 μαθητές/τριες ρωτήθηκαν πριν από το μάθημα: «Μπορεί ο άνθρωπος να απεικονίσει τον Θεό»; Το 41% απάντησε: «Όχι, οι άνθρωποι δεν μπορούν να απεικονίσουν τον Θεό». Μετά το μάθημα (3 δίωρα μαθήματα) το 58% απάντησε: «Μπορούμε να απεικονίσουμε τον Θεό» και το 32%: «Ο άνθρωπος μπορεί ν' απεικονίσει τον Θεό». Εκτός από τη διαφορά στις απαντήσεις πριν και μετά το μάθημα, η οποία είναι στατιστικά σημαντική με βάση το t-test ($p < 0,01$), σημειώνουμε τη χρήση του ρήματος «μπορούμε να απεικονίσουμε» σε α' πληθυντικό, που φανερώνει προσωπική σκέψη και δράση.

Στη μάθηση, η δράση είναι αρκετά σημαντική. Η σκέψη και ο αναστοχασμός είναι διαδικασίες που παίζουν σημαντικό ρόλο στον εννοιολογικό προσδιορισμό των εννοιών· όμως, αυτές οι διαδικασίες δεν οδηγούν απαραίτητα από μόνες τους στη μάθηση. Ούτε καν η δράση οδηγεί στη μάθηση, αν δεν συνοδεύεται από σκέψη και

αναστοχασμό. Η μάθηση φαίνεται να είναι ένας συνδυασμός των προαναφερθέντων, ο οποίος περιλαμβάνει τη διαδικασία του μετασχηματισμού. Αυτός οδηγεί στη συνέχεια στην εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο την επίγνωση ενός συγκεκριμένου περιεχομένου, αλλά και την εμπειρία «γεγονότων με νόημα» (Dewey, 1929, σ. 331- Biesta, 2014). Αφορά τη σχέση μεταξύ των ανθρώπινων ενεργειών και των συνεπειών αυτών των ενεργειών.

Γνωστικές διεργασίες

Η γνώση είναι ένα σύνολο ικανοτήτων. Δεν είναι απλώς νοητικές ικανότητες, αλλά ικανότητες που αποδεικνύονται χρήσιμες στην πράξη· χάρη σε αυτές μπορεί κανείς να ζει και να κάνει πράγματα στην πραγματική ζωή. Επιπλέον, οι άνθρωποι ως κοινωνικές υπάρξεις οικοδομούν τη γνώση, ζώντας με τους άλλους. Δηλαδή, η γνώση είναι το αποτέλεσμα όσων έμαθαν από την αλληλεπίδραση με τους άλλους, τους ανθρώπους με τους οποίους ζουν. Το μάθημα στην τάξη είναι η πραγματική ζωή και ακολουθεί τις φυσικές γνωστικές διαδικασίες που ισχύουν για κάθε άτομο. Με βάση αυτές, κάθε φορά που οι μαθητές/τριες μαθαίνουν:

- α) αρχικά, βιώνουν μια ήδη γνωστή από τη ζωή τους εμπειρία, η οποία αφορά τη μεγάλη ιδέα του μαθήματος.
- β) Στη συνέχεια, έρχονται σ' επαφή με μια νέα εμπειρία, η οποία νοηματοδοτεί εκ νέου την προηγούμενη, αλλά με βάση ένα θρησκευτικό πλαίσιο/θέμα, το οποίο αφορά την έννοια που καλούνται να κατανοήσουν.
- γ) Ακολουθεί μια τρίτη εμπειρία, κατά την οποία το θρησκευτικό περιεχόμενο αναλύεται λειτουργικά μέσα από τη συστηματική διερεύνηση των αιτιών που οδήγησαν σ' αυτό και των αποτελεσμάτων που προέκυψαν απ' αυτό· αναπτύσσονται, δηλαδή, «αλυσίδες συλλογισμών που συνδέονται στενά με άλλες διαδικασίες γνώσης» (Kalantzis & Cope, 2012, σ. 247).
- δ) Τέλος, η γνώση μετασχηματίζεται σε δράση, αφού έχει προκύψει βιωματικά. Ο μαθητής/τρια ενστερνίζεται και εφαρμόζει αυτή τη νέα γνώση σε πραγματικές καταστάσεις (Kalantzis & Cope, 2012, σσ. 238-249).

Η γνώση δεν παράγεται στο σχολείο, αν οι μαθητές/τριες δεν αναγνωρίζουν ότι τους ωφελεί. Γι' αυτό και η αξιολόγηση των επιτευγμάτων των μαθητών/τριων εμπεριέχεται και στα τέσσερα στάδια. Τα τέσσερα στάδια, τέλος, δεν κατανέμονται ομοιόμορφα σε όλο το μάθημα. Ωστόσο, κάθε μάθημα αναπτύσσεται πάντα μέσα στο πλαίσιο αυτών των τεσσάρων σταδίων, ανεξάρτητα από τη διάρκειά του.

Αναστοχασμός

Οι βασικές γνώσεις και η μεταγνωστική στρατηγική αναγνώρισης, εφαρμογής/ διαχείρισης και κατανόησης της γνώσης στη ΘΕ ταυτίζονται με τον αναστοχασμό. Ο αναστοχασμός αφορά στη διδασκαλία και την εξατομίκευση της γνώσης. Η γνώση αντλείται από τις διδακτικές εμπειρίες και αρχικά πραγματώνεται εντός του πλαισίου της διδασκαλίας, ενώ στη συνέχεια μεταφέρεται και στο πλαίσιο της πραγματικής ζωής, όταν επέλθει ο μετασχηματισμός της σε δράση. Η αναστοχαστική έκφραση βοηθά τον μαθητή/τρια να αναγνωρίσει και να διαχειριστεί τη νέα γνώση, καθώς και να αξιολογήσει τη χρησιμότητά στην ζωή του/της. Ο αναστοχασμός είναι απαραίτητη μαθησιακή διαδικασία που πρέπει να υπάρχει σε κάθε μάθημα, γιατί μέσω της αναγνώρισης των στοχαστικών και διαδραστικών διεργασιών οι μαθητές/τριες στοχάζονται και ανα-στοχάζονται πάνω στη γνώση, στο τι έκαναν και τι έμαθαν και πολλές φορές κατανοούν το *γιατί έκαναν*, όσα έκαναν και το *γιατί έμαθαν*, όσα έμαθαν. Μέσα από αυτήν την επαναλαμβανόμενη διαδικασία οι μαθητές/τριες μαθαίνουν πώς να αναστοχάζονται, πώς να κατανοούν όσα ήδη γνωρίζουν και πώς να μαθαίνουν.

Ο αναστοχασμός μπορεί να αποτελεί το τελευταίο μέρος μιας δραστηριότητας και κυρίως ενός μαθήματος. Βασικό αναστοχαστικό εργαλείο είναι το Ημερολόγιο του μαθητή/τριας, στο οποίο περιλαμβάνονται συγκεκριμένες επαναλαμβανόμενες ερωτήσεις για κάθε διδακτική ενότητα. Αποτελεσματικός, επίσης, αποδεικνύεται ο αναστοχαστικός κύκλος στο τέλος μιας δραστηριότητας ή στο τέλος ενός μαθήματος. Η διαδικασία του αναστοχασμού γίνεται πιο εύκολη με τη χρήση ερωτήσεων αναγνώρισης, οι οποίες στην ομάδα λειτουργούν διυποκειμενικά και ενεργοποιούν κάθε ξεχωριστό μέλος. Οι ερωτήσεις είναι συγκεκριμένες, γιατί και αυτές ουσιαστικά εκπαιδεύουν τους μαθητές/τριες στην αναστοχαστική διαδικασία. Μια έρευνα (2013-14) με αντικείμενο 4 αναστοχαστικούς κύκλους κατέδειξε ότι οι περισσότερες απαντήσεις (70-80%) αφορούσαν τη μεγάλη ιδέα και αρκετές (50%) τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα.

Είναι σαφές ότι οι συγκεκριμένες ερωτήσεις βοηθούν να αποτιμήσουμε ποιο στοιχείο του μαθήματος υπήρξε περισσότερο ωφέλιμο για τους μαθητές/τριες, αλλά και να διαπιστώσουμε σε ποιον βαθμό κατακτήθηκαν από αυτούς οι διδακτικοί στόχοι και τα μαθησιακά αποτελέσματα. Το πρώτο είναι κρίσιμο, διότι, μέσω αυτού δίνεται “φωνή” στους μαθητές/τριες, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζονται απλά ως

μαθητευόμενοι/ες, αλλά ως ισότιμοι ομιλητές/τριες (Biesta, 2010). Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος και η κρίση τους έχουν σημασία για όλη την ομάδα και ιδιαίτερα για τον/την εκπαιδευτικό. Χωρίς την τελική δράση/έκφραση στη διδασκαλία ή στη δραστηριότητα, σύμφωνα με την έρευνά μας, η μάθηση παραμένει ανέφικτη ή στην καλύτερη περίπτωση απροσδιόριστη και νεφελώδης.

Ο αναστοχασμός βοηθά τον/την εκπαιδευτικό στην αξιολόγηση του μαθήματος. Με αυτόν οι μαθητές/τριες αξιολογούν όσα έμαθαν και εκτιμούν τις πεποιθήσεις και τις απόψεις τους υπό το φως της νέας γνώσης. Η αυτό-αξιολόγηση είναι ένα κομμάτι του αναστοχασμού και είδος αναστοχασμού (Fancourt, 2016, σσ. 55-6). Ενώ η αυτό-αξιολόγηση μπορεί να σχετίζεται με την αξιολόγηση και τη βαθμολόγηση του/της εκπαιδευτικού, την ξεπερνά, διότι είναι μια ολιστική και ειδική διαδικασία που προϋποθέτει σαφώς μια άποψη του εκπαιδευτικού για το τι σημαίνει γνώση και μάθηση. Τέλος, ο/η εκπαιδευτικός διαπιστώνει ποια στοιχεία του μαθήματος ωφέλησαν πραγματικά τους μαθητές/τριες, αλλά και τον βαθμό κατάκτησης των επιδιωκόμενων μαθησιακών αποτελεσμάτων από αυτούς. Χωρίς τον αναστοχασμό, τα αποτελέσματα του μαθήματος παραμένουν ασαφή ή μπορεί να είναι διαφορετικά από τα επιδιωκόμενα.

Μάθηση μέσω σχεδιασμού

Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι κατά το σχεδιασμό των μαθημάτων ΘΕ η έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη και εμβάθυνση της κατανόησης σημαντικών, μεγάλων ιδεών. Όπως αναφέρουν οι Grant Wiggins και Jay Mc Tighe στο βιβλίο τους, *Understanding by Design*, οι εκπαιδευτικοί πρέπει πάντα να απαντούν με το σχέδιο μαθήματός τους στα ακόλουθα ερωτήματα:

«Πώς μπορούμε να καταστήσουμε πιο πιθανό –με τον σχεδιασμό μας– ότι περισσότεροι μαθητές/τριες θα κατανοήσουν πραγματικά αυτό που τους ζητείται να μάθουν;»

«Τι πρέπει να περιλαμβάνει ο σχεδιασμός μας, για να έχει διανοητικό αντίκτυπο σε όλους/ες: στους λιγότερο έμπειρους/ες, στους πολύ ικανούς/ες, οι οποίοι δεν έχουν κίνητρο να συμμετάσχουν, στους λιγότερο ικανούς/ες και σε όσους/ες έχουν διαφορετικά ενδιαφέροντα και συλ μάθησης;». (Wiggins & Mc Tighe, 2006, σ. 4).

Τα στάδια της κατανόησης μέσω σχεδιασμού συντονίζονται με τα στάδια του σχεδιασμού του μαθήματος:

- 1) Καθορίστε τους στόχους, το περιεχόμενο («οι μαθητές/τριες θα γνωρίζουν») και τα αποτελέσματα («οι μαθητές/τριες θα είναι σε θέση/θα μπορούν να κάνουν»):

Καθορίστε τη **μεγάλη ιδέα του** μαθήματος σύμφωνα με τις αντιλήψεις και τις βασικές ερωτήσεις για τους μαθητές/τριες.

Καθορίστε τα **Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα** του μαθήματος, σύμφωνα με το πρόγραμμα σπουδών, τις ανάγκες των μαθητών/τριών και την επιδίωξη καλλιέργειας ικανοτήτων για δημοκρατικό πολιτισμό.

- 2) Σχεδιάστε τα αποδεικτικά στοιχεία της αξιολόγησης (εργασίες για την αξιολόγηση των επιδόσεων των μαθητών/τριών και άλλα αποδεικτικά στοιχεία):

Αξιολογήσεις και αποτίμηση του σχεδίου μάθησης που περιλαμβάνεται στις διδακτικές δραστηριότητες.

- 3) Αναπτύξτε ένα σχέδιο μάθησης για την επίτευξη των αποτελεσμάτων (πού πηγαίνουμε; πώς θα φτάσουμε στον προορισμό μας; πότε και πώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι έχουμε φτάσει στον προορισμό;):

Είναι σημαντικό ένα μάθημα με **βιωματικές μαθησιακές δραστηριότητες** που αντικατοπτρίζουν τα μαθησιακά αποτελέσματα, κινητοποιούν τη συμμετοχή των μαθητών/τριών και τους προκαλούν να ξανασκεφτούν/αναθεωρήσουν αντιλήψεις και γνώσεις, να αναστοχαστούν και να αξιολογήσουν (μεταγνωστική γνώση).

